

HVOR ER KVINDERNE HENNE?

Synliggørelse af kvinders liv i Peder Madsens Gang ca. 1870

Af Mette Mortensen

Denne længst forsvundne, trange og halvmørke, kun 5 Alen bred, Gang eller Gyde, hvis Omraade i det væsentlige strakte sig over nuv: Ny Østergades Areal, hørte til den Række af snævre, snavsede og uhumske Gyder, som Staden i gammel Tid var saa rig paa, men en senere Tids Ombygninger og Ildebrande næsten helt har udryddet, og det var en sand Velgerning mod Byen, da Peder Madsens Gang omsider blev sløjfet.¹

Forvandlingen af Peder Madsens Gang til den mondæne Ny Østergade skete i årene 1873-76. Det var den første af en lang række gadesaneringer i det indre København. Midaldralderbyens små, kringlede gader og stræder samt til- og udbygninger blev over nogle årtier slettet fra bykortet, og de mennesker slummen havde huset flyttede udenfor voldene.

I denne artikel vil læseren finde en historie om livet i Peder Madsens Gang omkring 1870 med to omdrejningspunkter. Det ene, hvordan man kan skabe spændende individhistorier om mennesker, der ofte i arbejder- og socialhistorie har været del af en stor masse uden nuancer. Det ved at kombinere tre metodiske og teoretiske blik (kvinde- og kønsforskning, den nye kulturhistorie og familiehistorie) med empiri fra arkivkasser, der ikke umiddelbart oser af levede liv.²

Det andet omdrejningspunkt er, hvordan mikroniveauet i form af dagliglivet i Peder Madsens Gang hænger sammen med et overordnet samfunds niveau. Hvordan en delvist konstrueret diskurs om slum og fattigdom havde konkret fysisk betydning for beboerne i form af kontrol og indgreb.

Kvinde- og kønsforskning

Ved læsningen af brede fremstillinger om Københavns historie eller om arbejderhistorie, synes kvinder ikke af meget i gadebilledet, men hvis man kigger i kildematerialet, optræder de overalt. Der boede flere kvinder end mænd i Peder Madsens Gang, og flere af dem boede alene med børn eller sammen med andre kvinder. Det var også kvinderne, der kunne ernære sig helt eller delvist ved prostitution, hvilket gjorde dem til genstand for en stor del af Sundhedspolitiets aktiviteter.

Den marxistiske historieskrivning har skrevet netop denne periodes fattige ind i et klasseperspektiv, som det er svært at tænke udover. En udfordring, når man vil skrive om mindrebemidlede kvinder, der levede og havde fuldtidsarbejde lige inden eller samtidig

med, at arbejderbevægelsen blev født. De tilhørte ikke nogen arbejderklasse i gængs begrebsmæssig forstand, og deres mænd var ikke i nogen fagforening. Selv hvis de havde været, skulle der gå mange år før fagbevægelsen for alvor begyndte at interessere sig for kvinders.

I stedet for at fokusere på fattigdom i et klasseperspektiv synes det brugbart at bringe individet i fokus. Ikke som offer for magtfulde klassers diskursive udgrænsning, udbygningen af kapitalismen, eller det undertrykkende patriarkat. Men som genstand for en oprigtig interesse i nærmere at undersøge de fysiske/materielle og strukturelle rammer for kvindernes tilværelse – og dermed måske få øjnene op for forskelligheder. Hvordan indrettede de deres liv; hvordan arbejdede de, bosatte sig og indgik i familiesammenhænge? En sådan undersøgelse kræver både empiri og inspiration til analytiske tilgange. Kvinders liv har ikke haft historikernes opmærksomhed før fra 1970'erne og frem. Feltet har siden da været grebet an på mange forskellige måder og er blevet opdyrket både i professionelle forskningsmiljøer og inden for organisationer med interesse for området. Overordnet kan kvindehistorien groft deles op i tre retninger eller faser; kompensatorisk herstory, socialhistorie og poststrukturalisme.³

Kompensatorisk herstory og socialhistorie

Det kvindehistoriske udgangspunkt var at synliggøre kvinders særlige erfaringer og handlinger og at indskrive kønnet i en historie, der næsten udelukkende havde handlet om og var blevet skrevet af mænd. Den såkaldte *herstory* påtog sig at vægte kvinders værd som historiske aktører, og den kompensatoriske tilgang var dermed samtidigt et emancipatorisk projekt. Den første kvindeforskning og -historie var tæt sammenknyttet med kvindebevægelsen og meget politisk fokuseret på den daglige oplevelse af kvindeundertrykkelse som produktet af det kapitalistiske samfund.

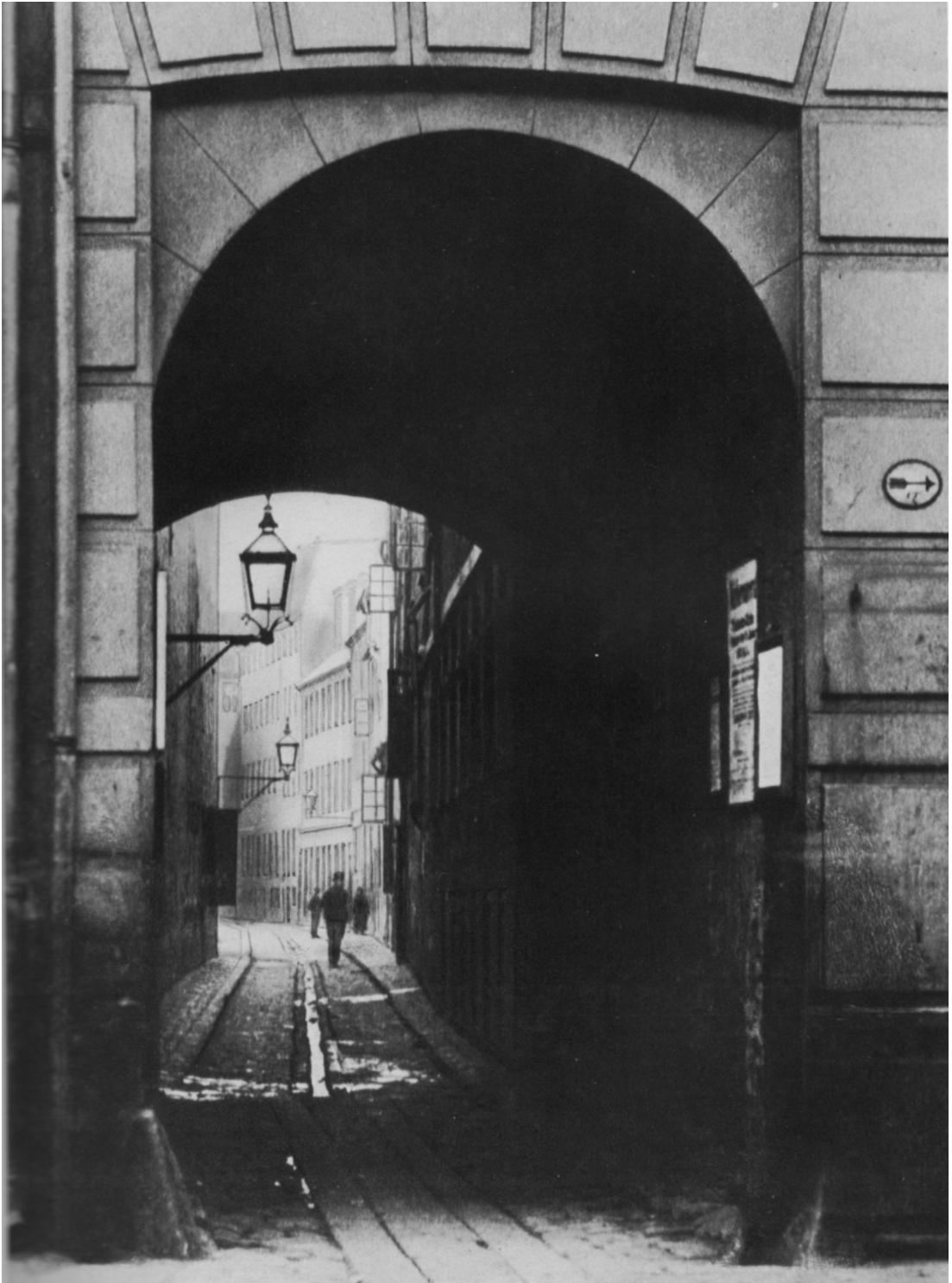
En anden del af kvindehistorien lagde sig

metodisk op ad socialhistorien, og denne tilgang sigtede udover synliggørelsen også mod at indskrive kvindearbejdets historie og den kvindelige arbejders historie i den overordnede socialhistorie. Herstory og socialhistorie har mange ligheder og var også det metodiske og teoretiske udgangspunkt for den forskning, der blev lavet i Danmark i 1970'erne og 80'erne. I danske studier af mindrebemidlede kvinder i 1800-tallet er det en fælles pointe, at disse kvinders liv skal forstås i konteksten af en kompleks navigering mellem produktion og reproduktion med familiens overlevelse/velvære som drivkraften i deres aktiviteter. Der bruges forskellige betegnelser og begreber for kvindernes situation: strategier, konstantarbejde, dobbeltarbejde, opfindsomhed, kombinationsarbejde, sameksisterende livsformer og lignende. Argumentationen er forskellig, men pointen er i hovedtræk den samme: Der har ikke været mange kvinder, der kun havde en enkelt indtægtskilde som for eksempel lønarbejder. Hverken ugifte, gifte, forladte, fraskilte eller enker. I stedet havde de alle forskellige ideer om, hvordan de kunne kombinere deres ansvar for hjemmet, og dermed husholdning og børnepasning, med nødvendigheden af at supplere husholdøkonomien.

Disse forskellige studier af kvinders hverdagsliv gjorde op med den traditionelle forestilling om brugbare kilder og bragte f.eks. erindringer ind i historievidenskaben som et væsentligt og levende supplement til andre kildetyper i bestræbelsen på at synliggøre kvindernes univers.⁴

Poststrukturalisme

Den kompensatoriske *herstory* og socialhistorien blev i slutningen af 1980'erne udfordret af en poststrukturalistisk retning anført af den amerikanske historiker Joan W. Scott. Perspektivet var forskudt fra synliggørelsen af kvinderne til en dekonstruktion af de betydningsstrukturer, der lægger sig til kategorien køn. En af Scotts centrale pointer er, at køn betyder viden om kønsforskelle, både mellem

Et kig fra Østergade igennem Svane Apotekets port ned til Peder Madsens Gang omkring 1870. På det tidspunkt boede der ca. 750 mennesker i gadens 17 ejendomme. Bymuseet, København

kvinder og mænd, men også kvinder imellem. Scott er blevet kritiseret for, at hendes tilgang bedst fungerer som teori, og i forhold til empiri bedst når det drejer sig om politisk historie. Kritikerne mener, at det kvindehistoriske fundament må være de konkrete kvindelige erfaringer, og at faren ved en tilgang som Scotts er, at kvindehistorien bliver integreret i en "mandscentreret materialitet".⁵ En berømt debat mellem Scott og en anden amerikansk kvindehistoriker, Linda Gordon, viser nogle af de grundlæggende forskelle mellem den stærke tradition for kvindekulturhistorie, der samler herstory og socialhistorie på den ene side og Scotts poststrukturalistiske tilgang på den anden.⁶

Scott argumenterer for, at køn (gender) skal studeres på et overindividuel og diskursivt niveau, mens Gordon på sin side argumenterer for, at køn ikke kan reduceres til strukturelle betydningssystemer af overindividuel anonym karakter. Gordon afviser ikke diskursens betydning, men argumenterer for, at betydningen af køn bliver til inden for et magtsystem, hvis betydningsstrukturer er modstridende og flertydige. I sin bog undersøger Gordon udviklingen i opfattelsen af vold i familier i Boston fra 1880 til 1960. Det teoretiske fundament som er bestemmende for hendes analysemetode er, at hun forholder sig kritisk til spørgsmålet om den sociale kontrol. Det skal ikke forstås sådan, at hun afviser den sociale kontrols eksistens eller betydning. Men hun argumenterer for, at det forskningsmæssigt kan give nye indsigter, hvis man overskrider forestillingen om, at rationalet bag den sociale kontrol er det eneste, der kan give indsigt i hvordan de sociale mekanismer fungerer. Det interessante er den centrale placering, hun tildeler den marginaliserede underklasse. Socialarbejderne repræsenterer middelstandens normer, og hjælpen blev derfor formuleret på baggrund af de behov middelstanden mente, at kvinderne havde. Men Gordons pointe er, at holdningerne til volden og de voldsramte kvinder langsomt ændres over tid, hvilket hun bl.a. tilskriver, at kvinderne selv har taget ordet. De voldsramte kvinders erfaringshorisont

har været radikalt anderledes end middelklassens, men begge parter har været med til at påvirke og udvikle de definitioner, som magtsystemet indirekte hviler på. Hermed understreger hun aktørniveauet, og i hendes tilgang bliver den definerende diskurs til gennem en forhandlingsproces mellem flere forskellige og modstridende meninger. Selvom Gordons kildemateriale er hentet fra socialarbejdernes arkiver, betoner hun klienternes aktive status, hvilket også går igen i bogens titel, hvor hun udnævner kvinderne til helte i deres eget liv.

Dette er et af de elementer, Scott slår ned på i sin kritik af Gordon. Hun kritiserer Gordon for at studere de sociale klienters erfaringer gennem et kildemateriale, der er produceret af socialarbejdere. Et sådant kildemateriale, fremfører Scott, vil altid afspejle socialarbejdernes repræsentation af virkeligheden og ikke klienternes. Endvidere stiller Scott sig uforstående overfor Gordons ensidige og negative fortolkning af den sociale kontrols rækkevidde. Scott mener, at Gordon underkender den diskursive magts positive egenskaber. Den skal ikke kun forstås som en undertrykkende mekanisme, men også som det rum hvor der sættes fokus på problemerne: "It was after all, the existence of welfare societies that not only made family violence a problem to be dealt with but also gave family members a place to turn, a sense of responsibility, a reason for acting, and a way of thinking about resistance."⁷

Ingen af dem får det sidste ord, for begge synspunkter er inspirerende og deres kritik af hinanden åbner øjnene for væsentlige problematikker i kildestudier. Den måde, hvorpå Gordon tildeler de voldsramte kvinder en aktiv rolle i deres eget liv, er også interessant i studiet af mindre bemidlede kvinders liv i København under industrialiseringen. Kvinderne har ofte stået alene i deres møde med myndighederne, eftersom de hverken var organiserede eller havde nogen form for fælles formuleret standpunkt. Netop denne isolation og kvindernes manglende italesættelse af egne problemer peger på en central metodisk vanskelighed ved studiet af dem. Det kildemateri-

ale, der findes om dem, er produceret af andre end dem selv.

I det kildemateriale, der kan være med til at belyse livet i Peder Madsens Gang, er der ingen socialarbejdere. Men Sundhedspolitiets betjente, der skrev rapport om gaden og beboerne, har stået i en tilsvarende position i forhold til deres 'klienter' som Gordons socialarbejdere. Dermed kan Scotts kritik og påpejning af problemer hos Gordon fint benyttes i nogle af de problemstillinger, vi skal vende tilbage til senere i artiklen.

Kvindehistorien har dermed undergået en forandring hvor fokus er flyttet fra samfundets kapitalisering og den patriarkalske dominans til en poststrukturalistisk interesse for kvinders forskellighed – også i samfund med en kønsstruktur der er patriarkalsk og undertrykkende. Samtidig er der kommet mere fokus på individuelle livshistorier og det kulturhistoriske perspektiv.

Den ny kulturhistorie

I en artikel med titlen *Den nye kulturhistorie. Tættere på hverdagslivet* beskriver etnologen Palle O. Christiansen, hvordan historieskrivning i dag mere og mere sætter fokus på helt almindelige menneskers samfærdsel og handlinger: "I en sådan skildring af samfundet er det netop livet, der står i centrum. Det vil sige det bevægelige i dagligdagen, hvor menneskene nok fra dag til dag handler såkaldt traditionelt, men hvor også mange ansatser til store og små forandringer er gemt i sprækkerne på deres rutiner."⁸ Citatet viser tydeligt, hvordan kvindekulturhistorien og den etnologisk inspirerede kulturhistorie hænger sammen. Drivkraften for begge er historie fra neden og troen på at studiet af ganske almindelige menneskers liv rummer en nøgle til forståelse af generelle samfundsendringer. Dermed bliver den ny kulturhistorie netop en mulig bro over den kløft, der har adskilt den traditionelle kvindekulturhistorie og den poststrukturalistiske tilgang.⁹

Den ny kulturhistorie sætter fokus på, hvilke kulturelle indsigter og normer bestemte

grupper i samfundet besidder, og hvordan disse skabes i samspil med andre. En sådan tilgang er vanskelig, når det gælder mennesker, der ikke selv har skrevet noget, som kan findes i arkiverne. Men det er den bedste metode til at lede efter små spor. Og derigennem at nærme sig en forståelse af de mulige, subjektive, kvindelige erfaringer som livet i denne bestemte gade har givet.

Kvindekulturbegrebet er blevet kritiseret for i sit udgangspunkt at være universalistisk, fordi det arbejder med en implicit antagelse af, at kvinder overalt i verden til alle tider har dannet særlige fællesskaber på baggrund af et univers, der både rumligt, mentalt og materielt var adskilt fra mænds.¹⁰ Der var måske ikke nogen særlig kvindekultur i Peder Madsens Gang, men det er ikke ensbetydende med, at man ikke skal studere kvinders kultur selvstændigt. For deres liv var både forskelligt fra mænds, men også forskelligt fra hinandens. Når kvinder har haft helt andre kategorier af arbejde end mænd, har oplevet at skulle klare sig selv i lange perioder af deres tilværelse, har haft andre ansvarsområder end mænd og så videre, så må det også have betydet, at de generelt har haft andre måder at klare sig igennem livet på og en anden værdiorientering.

Kvinder i storbyen

Der er skrevet meget spændende om livet i storbyen i 1800-tallet. Her skal kort nævnes tre forfattere, der har været med til at skærpe blikket for problemstillinger i studiet af Peder Madsens Gang.

I bogen *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København* fortæller folkloristen Karin Lützen blandt andet historien om middelstanden og dens forsøg på at disciplinere København. Disciplineringen handlede dels om at modernisere byen, så man fik kontrol over skidtet og stanken, dels om at bibringe dele af arbejderklassen ideen om og forståelsen af Det Gode Liv – et liv som blev levet inden for rammerne af en kernefamilie. Bogen har, udover nyttig faktuel viden om blandt andet lov-

givning, et godt blik for problemstillinger, der vedrører den symbolske fremstilling af fattigdom, familien samt køn og klasse.

Den engelske historiker Ellen Ross sætter i bogen *Love and Toil. Motherhood in Outcast London, 1870 – 1918* fokus på kvinders daglige overlevelseskamp, både for sig selv, men især for deres børn og mænd – i nævnte rækkefølge. Oversat til dansk betyder “love and toil” noget i retningen af “kærlighed og hårdt arbejde”, hvilket er meget sigende. Ud fra en righoldig blanding af kildemateriale fra offentlige arkiver og forskellige, hovedsageligt trykte, erindringer beskriver Ross, hvordan mødres evne til at administrere husholdningsbudgettet, tjene deres egne penge og tage sig af børn i forskellige aldre, var afgørende for, at familierne rent faktisk klarede sig. Ross forklarer, at de sociale arbejdere som regel fokuserede på, hvor dårligt disse mødre eksempelvis ernærede deres børn, mens hun vender perspektivet og reflekterer over, hvor fantastisk det egentlig var, at disse kvinder faktisk formåede både at give deres familier føde, men samtidig også intimitet og nærhed.

Ross skriver historie, der befinder sig mellem kvindekulturhistorien og den ny kulturhistorie, men er samtidigt inspireret af den post-strukturalistiske tilgang. Dette kommer blandt andet til udtryk i en påvisning af, hvorledes moderskab, lige såvel som det er biologisk, er socialt og historisk skabt. En anden meget inspirerende vinkel er hendes beskrivelse af mænds og kvinders forskellige roller og positioner i familien, og følgende refleksioner over, hvilket enormt konfliktpotentiale, der var indlejret i familiestrukturen.

Sidst skal nævnes den norske etnolog Kari Telste. I artiklen “*Master of his House*”. *Moral Geography, Sexuality and the Home, in the “City” of Kristiania at the End of the Nineteenth Century*, tager hun læseren med til den berygtede gade Fjerdingen, hvor en interessant mordsag udspillede sig. Som artiklens overskrift lover, bruger Telste mordsagen til at indkredse tre emnefelter og deres sammenhæng. Hun bruger begrebet moralgeografi til at undersøge, hvordan et bestemt område kon-

strueres og får en bestemt identitet, og viser hvordan den får konkret betydning for mennesker, som bor der. Hun viser, at det for beboerne i gaden ikke var noget moralsk problem, at logerende kvinder ernærede sig ved prostitution. For familier, der indtog logerende, gik ekstra indtjening forud for moral. Endelig peger Telste på paradokset i, at den hjemlige sfære har været kvindens, men at hjemmet symbolsk betraget var konstrueret som noget maskulint – det var indrettet så manden kunne føle sig vel, og det var ham, der var dets beskytter.

I bogen *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700 – 1900* fra 2000 undersøger hun hovedsageligt på baggrund af retssager, den folkelige forståelse af ætteskabsløftet: “Ætteskabsløftet befinder seg i skjæringspunktet mellom mann og kvinne, mellom individ og kollektiv, mellom begjær og moralske normer, mellom hverdagslig praksis og diskurs, mellom individets frie vilje og lovens regler, mellom det tillatte og det forbudte, mellom ære og skam. Løftet er derfor en innfallsvinkel til å avdekke underliggende kulturelle konvensjoner for kjønnsforholdet under skiftende historiske betingelser.”¹¹ Disse dikotomier indfanger flere brugbare problemstillinger: hvordan skal køn anskues? Hvordan kommer klasseforhold til udtryk i konkrete kulturelle sammenhænge? Hvad er forholdet mellem individ og samfund – mellem individuel handling og diskursiv magt?

Familiehistorie

Den amerikanske familiehistoriker Tamara K. Hareven undersøger i artiklen *Family Time and Historical Time*, hvordan individers skift mellem forskellige roller er sammenhængende med familien som kollektiv enhed, og stiller i forlængelse heraf det vigtige spørgsmål: “How did individuals time their transitions into and out of various family roles, and how were these patterns of timing related to the family as a collective unit?”¹²

Studier af familien har ligesom kvindehi-

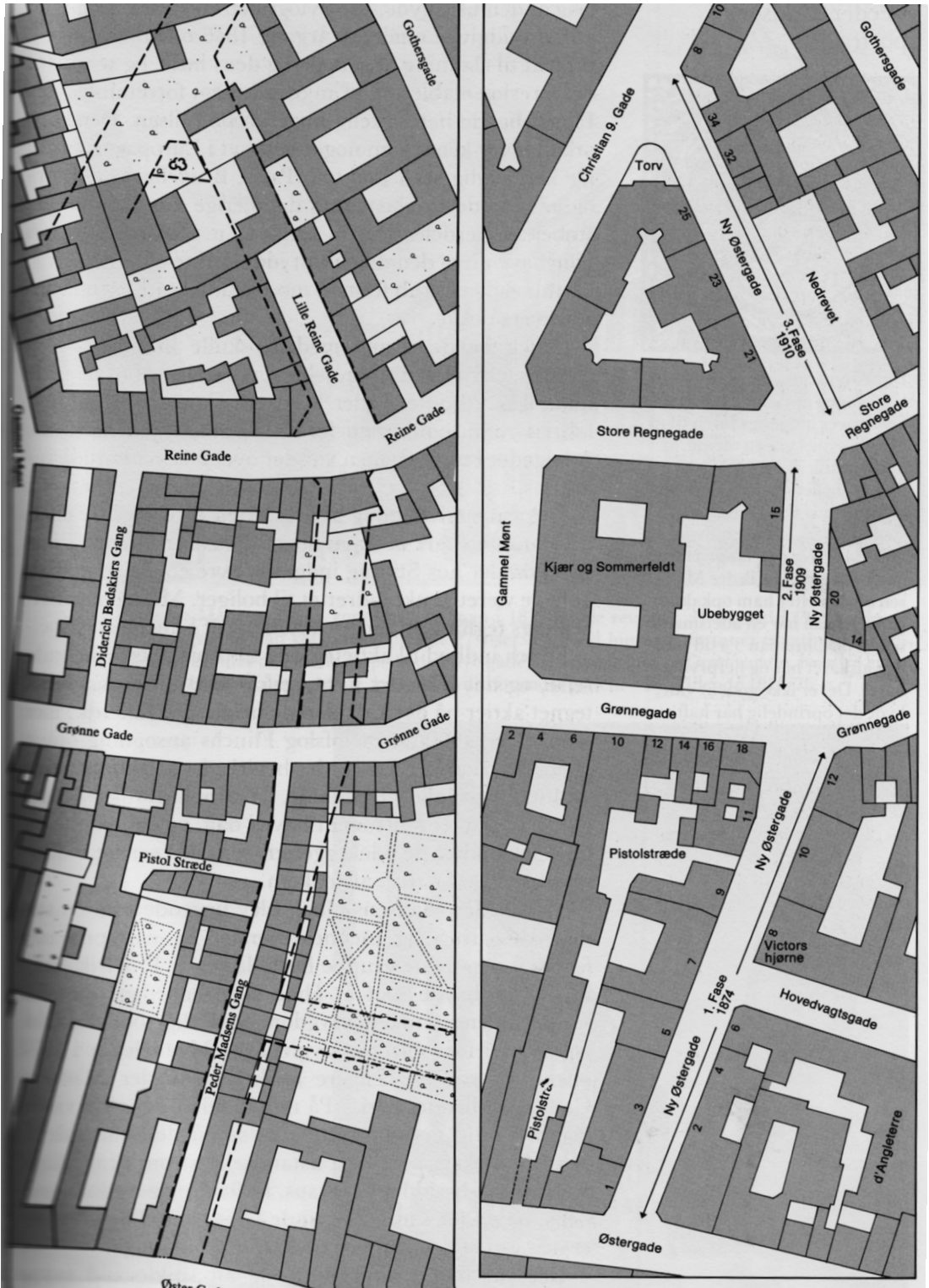
storien været med til at øge den historieviden-skabelige interesse for de mere intime sider af almindelige menneskers liv. Historiografisk har familiehistorien udviklet sig mod en mere dynamisk forståelse af familien. I 1960'erne og 70'erne benyttede familieforskningen hovedsageligt kvantitative metoder til at betone kernefamilien som en universel instans.¹³ Denne tilgang er blevet kritiseret for at fokusere for meget på harmoni og er udfordret af studier, hvor familien anskues som et dynamisk kollektiv af enkeltindivider, hvilket giver blik for det konfliktpotentiale, der ligger i familiestrukturen.¹⁴ Det er tankevækkende, hvordan faste forestillinger om familiestruktur og arbejdsdeling samt den statiske definition af *arbejde* har betydet at vigtige økonomiske, kulturelle og sociale dynamikker i familien er blevet overset.

Den dynamiske forståelse af familien rummer, udover fokus på sammenhængen mellem familien som aktør i forhold til samfundsendringer, også blik for hvordan familien er en rummelig størrelse, som forandres over tid. Dette kan også ses i studiet af hushold/familier i Peder Madsens Gang, hvor der er flere eksempler på, hvordan familier og hushold ændrer sig både økonomisk, socialt og fysisk/geografisk. Dette sker i takt med både ydre påvirkninger og enkelte individers forandrede placering i forhold til en normativ livscyklus. Begrebet normativ livscyklus dækker over en række af de sociale og biologiske kategorier, der lægger sig til kvindekønnet og definerer dets livscyklus. Kvinder begynder deres liv som døtre og jomfruer. Bliver kønsmodne og forlader deres forældre for at komme ud at tjene. Derefter begynder de at orientere sig mod mandlige partnere; elskere og ægtemænd. Gifter sig og bliver hustruer, føder børn og bliver mødre. De oplever børn flytte hjemmefra og når måske at se dem blive gift og selv få børn, hvorefter de bliver svigermødre og bedstemødre. Mange af dem oplever deres mænd dø og bliver enker. Der er selvfølgelig også mange kvinder, der ikke oplever alle stadier. Denne kvindelige livscyklus bygger på en forestilling om, at en kvindes biologiske og sociale

alder har fulgtes ad. Dermed får den også et moralsk aspekt; der findes en 'rigtig' rækkefølge. Den rigtige rækkefølge må formodes at være en, hvor børn vokser op hos deres forældre, hvor der ikke foregår seksuelt samkvem inden ægteskabet og dermed heller ikke kommer uægte børn til verden. Den moralske livscyklus synes defineret ud fra middelstandsværdier og går i spænd med forestillingen om det Gode Liv.

I den forbindelse kommer Harevens begreber om individuel tid, familietid og historisk tid eller samfundstid igen ind i billedet. Sammen med ideen om den normative livscyklus udgør de nemlig gode analyseredskaber, fordi de åbner øjnene for, hvordan 'livstiming' både foregår på et individuelt, et familiært og et samfundsmæssigt plan. Med nogle mere teoretiske begreber kunne man sige, at det bliver muligt at undersøge sammenhængen mellem et mikro-, meso- og makroplan og derved bibeholde spændingen mellem et aktør- og et strukturniveau. Til dette kommer så endnu en dimension, nemlig kvindearbejdet. Kvinders arbejde hang uvægerligt sammen med, hvor de var i deres sociale og biologiske livscyklus.

Og deres muligheder og måder at leve på var endvidere defineret af sammenhængen mellem deres livscyklus og deres familieforhold. De har stræbt efter ægteskabet, for det har været vanskeligere at være én forsøger end at være to. Ægteskabet indvarslede ikke begyndelsen på et kernefamilieliv. Det var i lige så høj grad økonomiske forhold som biologiske, der havde betydning for, hvem der boede sammen i et hushold. Familien har ganske sikkert udgjort et betydeligt socialt netværk, men den var samtidig en bøjelig enhed, der i perioder blev udvidet med en eller flere logerende. F.eks. flyttede familierne i Peder Madsens Gang meget hyppigt. Denne nødvendige mobilitet har været en af konsekvenserne af et liv, der var defineret af uforudsigelighed og skiftende økonomiske og sociale forhold. En anden konsekvens var, at mange kvinder levede en stor del af deres liv som eneforsørgende. De kunne ikke tilrettelægge deres liv efter at

To kort, der viser området, hvor Peder Madsens Gang fra 1873-1876 blev forvandlet til Ny Østergade. Efter: "København før og nu – og aldrig. Bind 4. Nord for Strøget af Allan Tønnesen"

blive forsørget, hvilket er en pointe, der udfordrer den maskuline og patriarkalske konstruktion af arbejderklassen. Kvinders liv var komplekse og må derfor også studeres som sådan.

Brune kasser og ulæselige kragetæer

Teoretiske og metodiske overvejelser er væsentlige for at kunne sætte empirien ind i nogle interessante rammer. Men det er det empiriske materiale, der er kernen i en undersøgelse, der gerne vil ned på gadeniveau. Det er de utrykte arkivalier skrevet med sirlig svungen gotisk håndskrift og til tider ditto ulæselige kragetæer, der er grundlaget.

Grundstammen i undersøgelsen af Peder Madsens Gang har været folketællingen fra 1870. Og det statistiske materiale der kan skabes på baggrund af den er suppleret med de oplysninger, områdets forskellige distriktslæger har samlet i de månedlige beretninger og som er opsummeret i lægen F. F. Ulriks artikel fra 1871 *Kan Peder Madsens Gang betragtes som et Sygdoms Focus?*

Den største og vigtigste kildegruppe har været dokumenter fra Københavns Politis 3. inspektorat, også betegnet Sundhedspolitiet.¹⁵ Sundhedspolitiet blev nedsat omkring 1860 i forbindelse med vedtagelsen af Københavns første sundhedsvedtægter. Allerede efter kole-ræpidemien i 1853 fremsatte et udvalg nedsat af Sundhedskollegiet (forgængeren til nutidens Sundhedsstyrelse) et forslag til lov om Sundhedspolitiet. Ifølge lovforslaget skulle embedslægerne have større myndighed og lovhjemmel til indgreb overfor bygninger, indretninger og institutioner. Justitsministeriet fandt dog dette forslag for vidtrækkende og nedsatte derfor en kommission, hvor lægerne fra Sundhedskollegiet ikke var repræsenteret. Først i 1857 fremkom det endelige lovudkast, og i 1858 blev loven om Sundhedsvedtægter vedtaget.¹⁶ Loven gav beføjelser til lokalt at udfærdige sundhedsvedtægter og nedsætte permanente sundhedskommissioner. I København blev vedtægterne bekendtgjort den 26. oktober 1860, og Sundhedskommissionen be-

stod af politidirektøren som formand, borgmesteren fra Magistratens fjerde afdeling, stadslægen og et medlem fra Borgerrepræsentationen.

Sundhedsvedtægterne havde overordnet til hensigt at forbedre byens hygiejne. De bestod af en række udførligt beskrevne anvisninger for forbedringer af forholdene omkring vandforsyning, afløb, latrinvæsen, offentlig renlighed, skadelige næringsveje, skadelige næringsmidler, logihuse og fattigvæsnets boliger, begravelsesvæsen, byens udvidelse, fabrikker, skoler, plejebørns anbringelse og straffeparagraffer. Til den daglige varetagelse af det ambitiøse program ansatte Sundhedskommissionen nogle betjente, hvis daglige aktiviteter hovedsageligt drejede sig om overbefolkning, prostitution og sygdom. Fra disse tre områder er størstedelen af den anvendte empiri hentet.

Sundhedspolitiets indberetninger og rapporter er ved første gennemlæsning nogle nøgterne beskrivelser af sagsgangen, skrevet af de politifolk, der blev sendt ud. Men når indberetningerne og afrapporteringerne underkastes en lidt nærmere granskning, ligger der mange oplysninger om boligerne, gademiljøet i Peder Madsens Gang og de mennesker, der boede i gaden. De forskellige sager som sundhedspolitiet tog sig af, er arkiveret efter et litrasystem, hvoraf materiale er hentet fra: Litra D I (Kohold), Litra G (Logishuse og herberger), Litra K (Slette Boliger, overbefolkede og med Mangler), Litra M I (Epidemiske og andre sygdomme – Kolera), Litra M IV (Epidemiske og andre sygdomme – Forskellige Sygdomme), Litra N (Forskjellige Sager).

Sundhedspolitiets arbejde

Peder Madsens Gang var et af de steder i København, hvor Sundhedspolitiet brugte mest tid i forhold til beboerantallet. Gennemgang af arkivmaterialet viser, at alle ejendommene i gaden på et tidspunkt mellem 1866 og 1873 har været igennem mindst én undersøgelse. Dette betyder, at arkivmaterialet faktisk er righoldigt, og at det er muligt at skabe et detaljeret billede af det fysiske miljø, der udgjorde rammerne for

livet i gaden: Hvordan så værelserne ud, hvor meget plads var der, hvor mange boede der, hvilke problemer var der med kostalde, gårdmiljø, toiletforhold, trapper og lignende?

Rapporterne indeholder endvidere oplysninger om de mennesker, der boede i de overbefolkede lejligheder. Oplysninger om navn, status, husholdets sammensætning, logerende og børn. Det er ikke oplysninger, der kan fortælle om beboernes egen opfattelse af deres situation. Men de mange forskellige oplysninger kan danne baggrund for bud på mulige subjektive oplevelser og sandsynliggørelse af kvindernes erfaringer.

Umiddelbart synes rapporterne at være ret nøgterne beskrivelser af faktiske forhold såsom lejlighedsmål, luftmængde, ovntype og så videre. Det samme gør sig gældende i rapporterne om sygdomstilfælde, hvor Sundhedspoliets opgave var at foranstalte hospitalsindlæggelser på baggrund af distriktslægens vurderinger. Rapporterne er beskrivelser af de værelser, hvor sygdommen er opstået, navne, alder, ægteskabelig status og stilling på både de syge og de resterende beboere i lejligheden. Navnene har kunnet bruges til at skaffe oplysninger om de indlagte på Kommunehospitalet og Kgl. Frederiks Hospital, der begge var hospitaler med modtagelse af patienter under frit ophold. Oplysningerne fra patientjournalerne varierer og omhandler mest udviklingen fra dag til dag; temperatur, afføring, appetit og den slags. Men der kommer også interessante oplysninger om barnefødsler, daglig alkoholindtagelse og tiden før indlæggelsen i forhold til livet i hjemmet og på arbejdspladsen. Alt sammen små brikker der er med til at danne et større billede.

I Sundhedspoliets arkiver findes også en række interessante kilder om kvinder, der enten blev mistænkt for at bedrive prostitution eller officielt levede af prostitution. I observationsprotokollerne registrerede man kvinder, der var mistænkt for at leve af utugt. De blev kaldt på stationen og udspurgt om levevis, hvilket vil sige, hvordan de ernærede sig. Herefter blev de lægevisiteret, og hvis det viste sig, at de havde en venerisk sygdom (køns-

sygdom – hovedsageligt syfilis), blev de indskrevet i protokollen og videre udspurgt om, hvordan de havde pådraget sig sygdommen.

Rapporterne vedrørende offentlige fruentimmere var derimod en registrering af kvinder, der med sikkerhed havde ernæret sig ved prostitution eller ønskede at gøre det. Men oplysningerne i de to slags protokoller ligner hinanden; hvor kom kvinderne oprindeligt fra, hvornår flyttede de hjemmefra, hvilke erhverv havde de haft, havde de været eller var de gift, havde de børn, hvor havde de boet og så videre. Dette er altså en række kvinders levnedsbeskrivelser, der selvfølgelig skal benyttes med et vågent kildekritisk hoved. Man skal være bevidst om den officielle kontekst og reflektere over, hvordan betjentenes syn på kvinderne har påvirket deres beskrivelse af dem. Har de set ned på kvinderne? Har de haft ondt af dem? Har de anset rapporteringen som et stykke arbejde og undgået værdiladninger?

Et liv i fattigdom. Den offentlige fattighjælp

Fra cirka 1840 og frem var Danmark et land med en stærk og vedvarende økonomisk vækst, samtidig med en stigende befolkningsvækst. Den engelske præst og økonom Thomas Malthus havde i slutningen af 1700-tallet forudset, at den demografiske transition, som var begyndt i de fleste vesteuropæiske lande, ville medføre, at befolkningsvæksten ville stige langt hurtigere end produktionen og medføre fattigdom og nød. Men mange steder gik det anderledes, blandt andet i Danmark, hvor produktionen steg dobbelt så stærkt som befolkningen, hvilket i det lange perspektiv muliggjorde en forbedring af befolkningens levestandard.¹⁷ Men selvom der var positive tal for produktion, vækst og levestandard, og selvom flere historikere pointerer, at der i Danmark aldrig opstod noget "pjalte-proletariat" i byerne,¹⁸ er det ikke ensbetydende med, at der ikke var sociale problemer. Fordelingen i den økonomiske fremgang var meget ujævn, og store befolkningsgrupper levede nær eller under fattigdomsgrænsen.

På et spørgsmål om, hvorvidt arbejderfamiliens indtægter var tilstrækkelig, svarede en fattigforstander for distrikt 1 i 1872:

Naar baade Mand og Kone gør deres Pligt, naar Familien ikke er for stor og navnlig ikke har flere ganske smaa Børn, naar intet Uheld som Sygdom eller Arbejdsstandsning i den gode Tid støder til – ja! men alle disse Betingelser maa være til Stede, da det selv med den bedste Vilje ikke er muligt at lægge til Side for mødende Tilfælde. I reglen altsaa nej.¹⁹

De fleste beboere i Peder Madsens Gang har været i samme situation. Deres daglige indtjening rakte ikke, men i stedet bød dagligdagen på en kalkulation af, hvor der kunne spares. Ofte kunne der kun skæres ned på maden; en sparemetode der førte til sult. Når sulten blev en del af hverdagen, kom fattighjælpen på tale, og det gjorde den for mange mennesker i Peder Madsens Gang. I folketællingen fra 1870 er det kun angivet om 7 familier og 4 enker (i alt 19 voksne og 18 børn), at de forsørges af fattigvæsenet, mens de forskellige rapporter fra Sundhedspolitiet opgiver yderligere 4 familier. F. F. Ulrik derimod angiver, at der i 1870 blev givet fast almisse til 58 voksne og 81 børn, mens 25 voksne og 28 børn fik midlertidig hjælp. Det vil sige at godt 1/4 af gadens beboere fik offentlig fattighjælp. Endvidere skriver han, at Helliggeistes Sogns Understøttelsesforening gav hjælp til 8 enker med 11 børn, samt 21 familier med 47 børn – i alt 107 personer.²⁰ Alle iberegnet betød det, at ca. 300 personer eller 40% af beboerne på dette tidspunkt i 1870 modtog fattighjælp fra enten det offentlige eller private. Året efter indsamlede F. F. Ulrik igen tal, der viste, at 41, familier og enkelte personer, havde modtaget hjælp af Helliggeistes Sogns Understøttelsesforening. Hvad den offentlige fattighjælp angik var det vanskeligere, idet "Fattigforstanderens med megen Omhu førte Dagbog er forkommet (...)"²¹

Både den offentlige og den private fattighjælp havde mange forskellige former. Den offentlige kunne bestå af fast eller midlertidig

almisse og blev 'genforhandlet' cirka en gang årligt. Almissen kunne bestå af måltider, der kunne hentes, halvårlig huslejhjælp, der blev betalt til værten, eller rugbrød.

Understøttelsesforeninger

Blandt beboerne i Peder Madsens Gang fandtes altså flest, der modtog offentlig fattighjælp, og færre der modtog hjælp fra en understøttelsesforening. Understøttelsesforeningerne var blevet udbredt, siden præsten Johan Holck startede den første på Christianshavn i 1866. Han deltog aktivt i samfundsdebatten om værdigt og uværdigt trængende: mennesker der havde vilje til at gøre noget ved deres fattigdom og mennesker, der ikke magtede det.

I 1869 beskrev Holck i bogen *Om Godgjørenhed og Frivilligt Fattigvæsen i Kjøbenhavn* et fattigbesøg på Christianshavn:

Idet du aabner Døren, som fra den smudsige Trappe fører dig ind i Familiens eneste Værelse, møder dig en i høj Grad ubehagelig Lugt og Luft, som er meget vanskelig at beskrive men meget let at kjende, og som den, der har bevæget sig noget i de fattiges Boliger, godt kjenner. Er det første Gang du gjør Besøg hos de fattige, betænker du dig maaske lidt, inden du træder ind, saa lidet indbydende er alting herinde, saa megen Smuds er der paa Gulv, Vægge og Loft, kort sagt over alt i den fattige Stue.²²

Christianshavn var på dette tidspunkt en i mange henseender forarmet bydel med mange små lejligheder i dårlig stand. I disse boede uformuende mennesker, der var vanskeligt stillet både økonomisk og socialt, og derfor har bydelen haft meget tilfælles med Peder Madsens Gang. Johan Holcks beskrivelse af den stinkende og smudsige lejlighed fungerede som et led i en længere argumentation, der skulle illustrere forskellen mellem de, der var værdige til hjælp fra Christianshavns Understøttelsesforening, og de der ikke kunne gøre sig forhåbninger derom. For Holck var den manglende renlighed ikke kun et udtryk for

fattigdom, men havde ligeledes sin begrundelse i husmoderens "Mangel paa Sands for Renlighed og Orden". En kvinde, der ikke kunne holde hus, var ifølge Holck ikke værdig til at modtage hjælp fra den private forening, fordi hun formodentlig blot ville spille sin understøttelse på sold.²³

Den symbolske konstruktion af fattigdom

Sammenkædningen af ordenssans og egnethed til fattighjælp går igen i følgende, der fandt sted i Peder Madsens Gang.

Søndag den 11. december 1870 berettede en skribent på *Dagens Nyheder*,²⁴ under titlen *Dyb Armod*, om en opdagelsesbetjents 'jagt' på et fruentimmer mistænkt for "Bedrageri med leiede Klædningsstykker."

Betjenten havde med hjælp fra stikkere fået oplysninger om kvindens tilholdssted; "hun logerede paa en 2den Bagsal i en af de værste Rønner i den berygtede Peder-madsensgang." Betjenten allierede sig med en kollega, og sammen begav de sig ind i ejendommen:

der var saa mørkt, at de maatte tænde deres Blændlygter for ikke at risikere at brække Arme og Ben paa de faldefærdige Hønsstiger, hvor et smudsigt Toug traadte istedenfor Rækværk. Endelig naaede de da op til 2den Bagsal, fik den ormstukne Dør, der hverken havde Laas eller Slaa, lukket op, og kom ind i et lille mørkt, stinkende Rum med sprukne Vinduesruder og aldeles blottet for Meubler. I en Krog under Vinduet laa et Par Straasække og, rodet ind mellem dem, tildækket med en væmmelig Hoben Pjalter og Klude, laa da det af Opdagelsesbetjentene eftersøgte Fruentimmer, der ikke engang havde saameget som det allernødvendigste Klædningsstykke at dække sin Nøgenhed med. Da hun strax tilstod sig skyldig i den hende paasigtede Forbrydelse, fik Betjentene med megen Møie hos Husets øvrige Beboere laant nogle Pjalter til hende og kjørte hende derpaa til Politikamret, hvorfra hun strax efter blev overført til Politiarresten, hvor hun, som hun selv sagde, for første Gang efter fjorten Dages Forløb fik en ordentlig Por-

tion varm Mad at smage og kom i en ordentlig Seng.

Beretningen har ganske givet fået 'pæne mennesker' til at gyse, hvilket angiveligt også var hensigten. Det karakteristiske for sproget i notitsen er, hvordan armodens skræmmende detaljer fremmales, mens der samtidig ikke er nogen direkte tilkendegivet fordømmelse. Notitsen stimulerer ikke desto mindre læsernes forestilling om, hvordan den nøgne og stinkende armod tog sig ud i Peder Madsens Gang.

Hos Sundhedspolitiet blev notitsen taget alvorligt og gav anledning til en nærmere undersøgelse af forholdene i den nævnte ejendom. Blot fem dage senere, den 16. december, fandt en udsendt betjent, at det omtalte værelse lå i nr. 3 på kvisten i forhuset. Det viste sig ganske rigtigt at være lille og var beboet af de to ugifte tvillingesøstre Emilie og Ida Krøiter på 37 år og Idas barn på 1 år. Betjenten fandt, at værelset havde "tilstrækkelig Lys og Luft gennem et Vindue med 4 Ruder til at aabne" og det "fandtes i det Hele i god og reenlig Stand." Men der var ikke nogen kakkellovn, hvorfor der må have været isnende koldt taget i betragtning, at det var midt i december måned. Betjenten sluttede sin rapport om besøget med at skrive: "efter hvad der er blevet mig meddelt og efter hvad her oplyst, er den ommeldte Anonce Usandhed Ord til anden."²⁵ Den eneste sandhed ved notitsen var tilsyneladende, at der i lejligheden var blevet anholdt en kvinde ved navn Dorthea Bergstrøm.

Den 31. juli 1871, næsten otte måneder senere, blev Ida Krøiter og hendes barn indlagt på Kommunehospitalet med tyfus. På grund af smittefaren kom distriktslægen F. F. Ulrik nu og inspicerede lejligheden, hvor Emilie Krøiter for en tid var alene. F. F. Ulrik skrev i sin rapport om lejligheden på kvisten: "Der er stor Armod og Pigen er blottet for alt og Lejligheden trænger i høj Grad til at males. Jeg må derfor anmode om at Pigen [søsteren Emilie] gives Bolig paa Fattiggården."²⁶

Den samme dag blev lejligheden visiteret af betjent J. Christensen fra Sundhedspolitiet,

Afstanden mellem de stort anlagte huse i Ny Østergade blev hele tolv meter. Solen kunne derfor frit bade de stukprydede facader i sit lys, og beboerne i de nye store lejligheder fik mulighed for at ånde frit og nyde en udsigt, der næsten var blottet for mindelser om de tidligere beboere.

der langt fra fandt forholdene så kritiske som Ulrik. Af Christensens rapport fremgår det, at han havde talt med husværtten Sandgaard, der var vidende om, at begge søstre boede på værelset, selvom det egentlig var for småt dertil. Sandgaard fortalte til betjenten, at han havde tilladt det: “fordi disse Søstre altid holder reent og ordentlig hos dem og fordi der ere Adgang til det store Kjøkken”, men eftersom der havde været tyfus i lejligheden, opfordrede han Emilie til at tage ophold på fattiggården, mens Sandgaard blev pålagt at male lejligheden.²⁷

Divergerende virkelighedsopfattelser

Ovennævnte kan bruges til at nuancere to pro-

blemstillinger. Den ene at den symbolske fremstilling af fattigdommen havde konkret betydning for beboerne i gaden. Den anden at det er interessant hvor forskellige opfattelserne og beskrivelserne af gaden kunne være.

Beskrivelsen af Peder Madsens Gang i *Dyb Armod* har været med til at indhulle gaden i fattigmytternes tåge. Artiklen har forstærket samtidens billede af gaden som et sted, hvor der hovedsageligt boede uværdige fattige, og dermed også billedet af et sted hvor den private velgørelse ikke gjorde megen gavn. Det er endvidere alvorligt, at sådanne beskrivelser har været med til at legitimere Sundhedspolitiets, Distriktslægerens og Fattigforstandernes gentagne besøg i de private hjem i en helt uhørt grad; langt mere end det var tilfældet for alle andre borgere i København.

Disse mænd, overvejende fra middelstanden, gjorde det selvfølgelig i, hvad der for dem var en god og vigtig sags tjeneste, men i et andet perspektiv kan det også tolkes som daglige overgreb på menneskers privatsfære. Dette er også en af de væsentligste pointer i Kari Tels-tes artikel om Fjerdingen som blev nævnt tidligere. Hun understreger, at den symbolske konstruktion af et område som amoralsk kan ses som et forsøg på at give det en bestemt fikseret identitet. En identitet som i realiteten selvfølgelig er mangfoldig, dynamisk og konstant udfordret af de forskellige mennesker, hvor mange ligheder de end måtte have, der bor i ethvert område.²⁸ Pointen er, at fattigdommen for beboere i Peder Madsens Gang både var en ramme i sig selv; de levede et liv, hvor det krævede dagligt slid, opfindsomhed og overvejelser af få mad på bordet, mens den overordnede diskursive, symbolske konstruktion også havde en helt konkret indflydelse på deres liv.

Spørgsmålet om repræsentation af virkeligheden var omdrejningspunktet i den tidligere nævnte debat mellem Joan Scott og Linda Gordon. Samme spørgsmål er relevant i tilfældet med avisartiklen, Sundhedspoliets gendrivelse af beretningen og den senere indlæggelse af Ida Krøiter, hvor Ulrik og betjent Christensen havde forskellige opfattelser af lejlighedens stand. Hvorfor er der så store uoverensstemmelser i disse menneskers opfattelse af virkeligheden i Peder Madsens Gang? Umiddelbart forestiller man sig, at skribenten på *Dagens Nyheder* har overdrevet for at yde læserne en dramatisk historie. Men samtidig skriver han ikke noget, undersøgelsen af Sundhedspoliets rapporter om lejlighederne og gaden kan affeje som usandt. Det er altså muligt, at artiklens forfatter virkelig beskrev hvad han så, og at Sundhedspoliets gendrivelse skyldes, at betjentene var hærdede. De var vant til arbejdet med armoden, og hvor andre så horrible forhold, så de måske noget, der var bedre end det værste, de kendte til.

Nuancerne er lidt anderledes i tilfældet med distriktslægen Ulrik og betjenten Christensen, der har forskellige opfattelser af søstrene

Krøiters hjem. Ulriks officielle dagsorden var at bekæmpe sygdomme og højne hygiejnen i København, og han var tilhænger af nedrivningen af Peder Madsens Gang. Betjent Christensen derimod havde måske et mere hverdagsligt forhold til gaden og dens beboere og har haft ondt af søstrene, der som det fremgår altid holdt "reent og ordentlig hos dem." Pointen er, at der bag de mange rapporter om forholdene og beboerne i gaden gemmer sig mennesker, for hvem armoden har taget sig yderst forskelligt ud. Beretningen i *Dagens Nyheder*, og reaktionen på den, giver også anledning til at drage tvivl om, hvorvidt opdelingen i værdige og uværdige fattige var retfærdig. Hele sagen understreger nemlig, at fattigdom er et relativt begreb. Beskrivelsen af armod og definitionen af fattigdom kan have været meget afhængig af øjnene, der så.

Overbefolkning og sygdom

*Det er en Selvfølge, at en saadan Befolkning i høi Grad maa være hjemsøgt af Sygdomme; thi Armod og Nød, en haard Kamp for Opholdet og dertil et overfyldt, usselt Hjem i en fordærvet Atmosfære svække i høi Grad Individets Modstandsevne, saa de fleste mere eller mindre ligge under for de skadelige Paavirkninger, som de alle ere udsatte for.*²⁹

Sådan skrev Ulrik om befolkningen i Peder Madsens Gang og understregede dermed, at fattigdom ikke kun var et økonomisk og socialt problem, men også et fysisk. Et liv med hårdt arbejde, tæt samliv i små rum og uden fast og stabil næring har betydet at mange mennesker var underernærede, fysisk svækkede og dermed mere modtagelige for sygdomme. Ulriks artikel stiller i sin titel spørgsmålet om, hvorvidt Peder Madsens Gang kan betragtes som et sygdomsfokus, og konklusionen var, at det kunne gaden i høj grad. Der var flere tilfælde af alle slags sygdomme, og børnedødeligheden var markant højere end i andre dele af København. Om nogen bar disse mennesker fattigdommens tegn på deres kroppe. Men hvordan var deres eget forhold til

sygdomme? Det er ikke muligt at give et svar ud fra det undersøgte kildemateriale, men andres brug af erindringer kan give en ide om, hvilke subjektive opfattelser af sygdom, der kunne være. Den tidligere omtalte Ellen Ross har i sin bog et kapitel, der hedder "She Fought for Me like a Tigress." Her beskriver hun mødres forhold til deres børns sygdom og sundhed, og fremhæver, at det handlede om de store perspektiver som livet og døden. Mødrene vidste godt, at spædbørnsdødeligheden var høj,³⁰ og at chancerne for, at børnene fik en sikker opvækst, derfor var tilsvarende lave. I en trængt hverdag var der ikke plads til at bekymre sig om småting, og ved at ignorere småproblemerne håbede mødrene på, at børnene ville gøre det samme:

*Late Victorian and Edwardian medical workers were astonished at the success of an entire culture in not seeing such problems as perpetually running noses, decayed teeth, squinty eyes, infected sores, and rashes. Children afflicted with these conditions ran about cheerfully, apparently without distress and without worrying their mothers.*³¹

Dette er ofte også det generelle billede, der skabes i fremstillinger af fattige københavnerbørn i anden halvdel af 1800-tallet som f.eks. hos Anne Løkke: "Gaderne i de store byer var fyldt med flabede, sultne, snottede, kirtelsyge, blege fattigunger."³²

Et var, hvordan befolkningen selv så på sygdom, noget andet hvordan myndighederne gik til sagen. Angsten for epidemier havde blandt andet ført til Sundhedspolitiets oprettelse og på grund af mistanken om 'sygdomsfokus', var Peder Madsens Gang en af de gader, hvor kontrollen var skærpet. De to farligste epidemiske sygdomme var kolera og tyfus, og af Sundhedspolitiets rapporter fremgår det, at der var en fast procedure, som blev fulgt ved disse tilfælde. En procedure der synes at være skabt med udgangspunkt i både en contagios (berøring) og miasmatiske (luftbåren) opfattelse af smitte.

Når Fattigforstanderen eller Distriktslægen

123

Oversigt I
over de Syge i 1871 i Peder Madsensgang og Pistolstræde.

Gade og Husnummer.	Epidemisk Sygdom.	Kolerisk Sygdom.	Helv. tilfælde af Syge.	Indlagte Syge i de 3 Høstmaaned.
Peder Madsensgang Nr. 4	15	6	31	8
— " — 6	5	2	11	5
— " — 8	6	6	18	9
— " — 10	14	2	21	8
— " — 12	13	4	20	13
— " — 14	1	1	1	1
— " — 16	5	6	25	11
— " — 18	9	2	20	6
— " — 20	8	4	18	4
— " — 22	18	8	39	20
— " — 24	6	6	16	8
— " — 8, 5, 7	52	31	109	52
— " — 9	5	7	28	14
— " — 11 og 13	5	2	11	3
Pistolstræde Nr. 3	1	2	5	1
— " — 4	2	2	6	1
— " — 6	1	3	9	4
— " — 8	6	1	10	1
Iste Kvartal 131 Syge; 2det Kv. 94 Syge	171	93	393	178
3die — 85 — 4de — 83 —				

Et udsnit fra en af F.F.Ulriks artikler om Peder Madsens Gang, hvoraf det fremgår, hvor mange syge, der var i gaden. Det var efter hans optællinger ca. halvdelen af beboerne.

konstaterede et sygdomstilfælde, blev der med det samme foranstaltet, at den eller de syge blev indlagt. Derefter blev Sundhedspolitiets kontaktet og havde til opgave at rømme lejligheden, hvor smitten var opstået. Ofte blev også lejligheder beliggende på samme sal rømmet. Rømningen medførte, at beboere og deres ejendele, i langt de fleste tilfælde, blev sendt til midlertidigt ophold på Ladegårdens særlige husvildeafdeling.

Herefter blev lejlighederne desinficeret ved 'Chlorrygning'. 'Sengklæderne', blev sendt til dampdesinficering på Alm. Hospital, hvor man havde en dampdesinfektionsanstalt. Hvis ikke der fandtes noget sengetøj, blev halmen og kludene, hvori folk havde haft leje, smidt væk. Herefter skulle lejligheden typisk stå tom i 14 dage til udluftning, og ejeren skulle hvidte murværket og lade træværket rense og oliere. Så kunne beboerne atter vende tilbage om end ofte i reduceret antal, da sygdommene krævede sine ofre.

Bag de nøgterne og temmelig ens rapporter

om proceduren ved sygdomstilfælde gemmer sig selvfølgelig en lang række gadeoptrin, fordi folk ganske sikkert ikke fulgte frivilligt med:

Lørdagen den 16de September 1871

Distriktslæge Ulrik anmeldte Dags Eftermiddag Kl 2 paa Stationen et ugift Fruentimmer Sine Amalie Hansen 24 Aar gl boende i Peder Madsens gang No 3 paa Quisten tilgaden som lider af Typhus exanthematicus, men Patienten vil ikke indlægges paa Hospitalet da hun er aldeles blotet for Klæder og hun har desuden 1 Barn paa omtrent 3 Aar som hun formodentlig ikke vil skilles med.

Lægen erklærede at hun maatte afhentes liggende (...)

Samme Dag

Ved Stationens Foranstaltning blev hosnævnte Patientinde, ugift Frt. Sine Amalie Hansen i Eftm. Indlagt i Komm. Hosp. afhentet i Vogn derfra (...).

At komme på sygehuset var generelt forbundet med angst. Både for det fremmede og for hvad der skulle ske med resten af familien, hvis man havde en. Omkring 1870 var der ikke nogen medicinske grunde til at behandle folk på hospitalet. Hospitalsvæsenet var endnu ikke så udbygget, at det kunne tilbyde en behandling alternativ til den, læger kunne tilbyde i private hjem. Derfor var sygehusene indtil omkring 1880 en del af samfundets løsning på det stigende antal fattige.³³ Indlæggelse var den billigste måde at hjælpe 'proletarerne' på. Privat lægehjælp var forbeholdt de velhavende.

På den ene side kan den ovenfor beskrevne procedure tolkes som myndighedernes nødvendige konkretisering af ønsket om at komme sygdomme og smitte til livs. Set fra beboernes synspunkt må det have været svært at forstå, at dette overordnede samfundsønske kunne legitimere daglige indgreb i deres liv og privatsfære.

Sundhedspolitiet har nok ikke selv opfattet udflytningerne som overgreb, for betjentene udførte deres arbejde. Myndighedernes legiti-

mering af kontrollen i Peder Madsens Gang har været sammenknyttet med den symbolske konstruktion af området. En parallel er historien om Fjerdingen. Kari Telste skriver ikke om sygdom i sin artikel, men hun reflekterer over sammenhængen mellem moralgeografi og myndighedernes overvågning. Disse refleksioner rammer meget præcist, hvad der også synes at have været tilfældet med Peder Madsens Gang:

The geographical location of the houses subjected to surveillance, however, indicates that the idea of privacy and its protection was not an asset to be enjoyed by people living in the districts that were culturally constructed as immoral and criminal.³⁴

Netop i tilfældet med sygdom bliver denne overvågning helt konkret og fysisk. Kroppene var overvåget af myndighederne. Dette gjaldt i særlig udstrækning for kvinderne, fordi de fødte børnene og oftest var hovedansvarlige for opdragelsen. Endvidere var det kvinderne, der kunne benytte sig af muligheden for at sælge deres krop som prostituerede. Derfor var kvindernes kroppe til dels ikke deres egne – de blev kontrolleret af Fattigforstanderen, Distriktslægen og Sundhedspolitiet.

Afslutning

På en gåtur i gaderne omkring Strøget i dag, er der ikke noget, der leder tankerne hen på 1800-tallets slum og forarmede beboere. Nedrivningen af Peder Madsens Gang var kun begyndelsen på en lang række saneringer i det indre København. Det lykkedes dermed at slette de fleste spor efter den fattigdom, som igennem det meste af århundredet prægede bybilledet stærkt. Der blev nok ikke fældet mange tårer over beslutningen om at fjerne Peder Madsens Gang. De som havde en offentlig stemme udtrykte stor glæde og lettelse over fjernelsen af denne og andre skampletter. Ejerne fik deres betaling af det Københavnske Byggeselskab, der havde entreprisen, og beboerne blev bedt om at flytte,

hvilket de gjorde, som de havde gjort mange gange før og sikkert ville komme til mange gange senere.

Det har ikke været artiklens hensigt at argumentere for, at gaden skulle have været bevaret. Men det er fornuftigt at forholde sig kritisk til grundlaget for dynamisk og innovativ byudvikling – både dengang og i dag. Hvad er drevet af fremsynet bypolitik og hvad er drevet af liberalistisk eufori og tro på fremskridtet. Hvad bliver der af dem, der ikke passer ind i tidens bybillede. I hvor høj grad træffes politiske beslutninger på baggrund af konstruerede billeder af bestemte områder og kulturer. Hvilken konkret betydning har det for menneskers hverdag?

Noter

- Nielsen 1935, s.1.
- I januar 2006 modtog forfatteren arbejderhistorieprisen for et speciale om Peder Madsens Gang og dens beboere: *Kvindelig i Peder Madsens Gang. En undersøgelse af udvalgte kvinders livsvilkår, strategier og muligheder i en københavnsk gade omkring 1870* (specialet kan downloades i sin fulde længde på: www.historie-nu.dk). En af begrundelser for tildelingen var det spændende arbejde med at levendegøre kvinderne ved at kombinere metoder og teorier fra kvinde- og kønsforskning og den nye kulturhistorie, med et mikroperspektiv, der er muliggjort ved en grundig gennemgang af små detaljer i ellers 'tørre' og nøgterne politirapporter om bl.a. boligforhold, hospitalsindlæggelser, prostitution og fattighjælp.
- Denne gennemgang er inspireret af Hanne Rimmen Nielsens diskussion af og indføring i retninger indenfor kvindehistorien: *Køn, kultur, repræsentation* fra 1992.
- Historikerne Bente Rosenbeck og Tinne Vammen skriver i oversigten *arbejderkvinder bliver synlige*, at en del af arbejderkvindeforskningen har været igangsat og gennemført af universitetsstuderende. Det er derfor i høj grad specialer, der har dækket forskningen i arbejderkvinders dagligliv. Rosenbeck og Vammen 1981, s. 231.
- Rimmen Nielsen 1990, s. 139.
- Debatten foregik i tidsskriftet *Signs* og fremkom på baggrund af en anmodning om at de to anmeldte hinandens netop udkomne bøger: *Heroes of their Own Lives – The Politics and History of Family Violence* af

Linda Gordon 1988, og *Gender and the Politics of History* af Joan Scott 1988.

- Scott 1990a, s. 851.
- Christiansen 2003, s. 31.
- Rimmen Nielsen 1992, s. 25-27.
- Rimmen Nielsen 1990, s. 129- 134.
- Telste 2000, s. 16.
- Hareven, 1977, s. 58.
- Carlslund Petersen 1985, s. 47-58.
- Hartmann 1987, s. 110-117.
- Statens arkiver, Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.
- Lützen 1998, s. 97- 101.
- Hyldtoft 1999, s. 9.
- Mørch 1982, s. 74 ff; Hyldtoft 1999, s. 123.
- Citeret fra Willerslev 1949, s. 121.
- Ulrik 1871a, s. 11- 12.
- Ulrik 1871b, s. 120.
- Holck 1869, s. 28.
- Holck 1869, 28-34.
- Dagens Nyheder (1868-1926) som bragte notisen, tilhørte den københavnske populærpresse, der havde sin storhedstid i perioden 1860-1880. I forhold til de mere seriøse aviser udgjorde gengivelsen af dagligdagens ulykker, overfald og andre opsigtsvækkende hændelser en forholdsmæssigt stor del af avisernes redaktionelle stof.
- Københavns politi, 3. inspektorat, K89/1870, Landsarkivet.
- Københavns politi, 3. inspektorat, MIV 65/1871, Landsarkivet.
- Ibid.
- Telste 2002, s. 219.
- Ulrik 1871a, s. 12.
- I årene 1865- 69 nåede 20 ud af 100 københavnske spædbørn aldrig at blive 1 år. Løkke 1998, s. 478.
- Ross 1993, s. 166.
- Løkke 1994, s. 38.
- Vallgård 1985, s. 67-71.
- Telste 2002, s. 230.

Udvalgt litteratur

- Christiansen, Palle Ove 1995: *Kultur og Historie*. Studiebøger, Institut for arkæologi og etnologi.
- Christiansen, Palle Ove 2003: "Den nye kulturhistorie. Tættere på hverdagslivet". *Siden Saxo*, nr. 2, 30-38.
- Gordon, Linda 1988: *Heroes of their own lives. The politics and history of family violence. Boston 1880-1960*.
- Gordon, Linda 1990a: "Gender and the Politics of History by Joan Wallach Scott". *Signs*, vol. 15, no. 4, 853-859.

- Gordon, Linda 1990b: "Response to Scott". *Signs*, vol. 15, no. 4, 852-853.
- Gordon, Linda 2000: *Families, History and Social Change. Life-Course and Cross-Cultural Perspectives*.
- Hareven, Tamara K. 1977: "Family Time and Historical Time." *Daedalus*, vol. 106, spring, 57-71.
- Hartmann, Heidi I. 1987: "The Family as the Locus of Gender, Class, and Political Struggle. The Example of Housework". I Harding, Sandra (red), *Feminism and Methodology*. 109-135.
- Holck, Johan 1869: *Om Godgjørenhed og frivilligt Fattigvæsen i København*.
- Hyldtoft, Ole 1984: *Københavns industrialisering, 1840-1914*.
- Hyldtoft, Ole 1999: *Danmarks økonomiske historie 1840-1910*.
- Jensen, Hannelene Toft 1984: "Det københavnske spekulationsbyggeri 1860-1908". I *Årbog for arbejderbevægelsens historie – 1984. Arbejderen og boligen*, 107-120.
- Lützen, Karin 1998: *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*.
- Løkke, Anne 1994: "Præmierede plejemødre – den københavnske filantropi og uægte børn i 1800-tallet". *Den jyske historiker*, nr. 67, 1994, 38-61.
- Løkke, Anne 1998: *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800–1920*. 193-233.
- Malling, V 1976: "Den første sanering i København (Peder Madsens Gang)". I *Københavns Kronik*, 13, 3-8.
- Mørch, Søren 1982: *Den ny Danmarkshistorie 1880-1960*. (3 udgave, 2. oplag, 1997).
- Nielsen, O.C 1935: *Peder Madsens Gang – historisk-topographisk beskrevet*.
- Pedersen, Lykke L. 1989: "Hvad der er sparet, er fortjent – om husholdøkonomi og livsformer i byen". I Christensen, Lone Rahbek (red.), *Livsstykker. 12 studier af livsformer og vilkår*. 120-131.
- Pedersen, Lykke L. 1995: "Det daglige brød – forbrugsvaner og kulturkonflikter." *Arbejderhistorie*, nr. 4, 10-25.
- Petersen, Grethe C. 1985: "Forsvaret for kernefamilien – kritiske noter om familieforskning." I Ravn, Anna-Birte og Rostgård, Marianne (red.), *Kvindefællesskaber*. 43-79.
- Rimmen Nielsen, Hanne 1990: "Køn, kultur og historie". I Horstbøll, Henrik og Kaare Nielsen, Henrik (red), *Delkulturer*. 127 – 148.
- Rimmen Nielsen, Hanne 1992: "Køn, kultur og repræsentation. Nyere tendenser i international kvindehistorisk forskning". *Den jyske historiker*, nr. 58-59, 7-34.
- Rosenbeck, Bente og Vammen, Tinne 1981: "Arbejderkvinder bliver synlige". I Callesen, Gert, Caspersen, Hanne og Knudsen, Knud (red.), "Fremad og aldrig glemme" 10 års forskning i arbejderbevægelsens historie – Status og perspektiver. København: Selskab til forskning i arbejderbevægelsens historie, 224-249.
- Ross, Ellen 1993: *Love and Toil. Motherhood in Outcast London, 1870-1918*.
- Ross, Ellen 1989: "Kvindekøn og arbejderhistorie. Kvinder i "The Making of the English Working Class"". *Årbog for arbejderbevægelsens historie*. København: Selskab til forskning i arbejderbevægelsens historie, 207-235.
- Ross, Ellen 1990a: "Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence by Linda Gordon". *Signs*, vol. 15, no. 4. 848-852.
- Ross, Ellen 1990b: "Response to Gordon". *Signs*, vol. 15, no. 4, 859-860.
- Scott, Joan Wallach 1988: *Gender and the Politics of History*. New York og Oxford: Columbia University Press, 28-53.
- Telste, Kari 2000: *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700 – 1900*. Oslo: Det Historisk-filosofiske fakultet.
- Telste, Kari 2002: "'Master of his House'. Moral Geography, Sexuality and the Home, in the "City" of Kristiania at the End of the Nineteenth Century". I Sandvik, Hilde, Telste, Kari og Thorvaldsen, Gunnar (eds.), *Pathways of the past: essays in honour of Sølvi Sogner on her 70th anniversary 15. March 2002*. Oslo: Novus, 218-230.
- Ulrik, F.F. 1869: *Ved hvilke Midler bør Fattigdommen modarbejdes*". København.
- Ulrik, F.F. 1871a: "Kan Peder Madsens Gang betragtes som et Sygdoms Focus?". I *Hygiejniske Meddelelser 1871*.
- Ulrik, F.F. 1871b: "Kan Peder Madsensgang betragtes som et Sygdoms Focus her i Staden? Fortsættelse for 1871 af den statistiske Oversigt samt nogle Bidrag til Gydens Historie. I *Hygiejniske Meddelelser 1871*.
- Vallgård, Signild 1985: *Sjukhus och fattigpolitik – et bidrag til de danska sjukhusens historia 1750-1880*.
- Willerslev, Richard 1949: "Københavnske fabriksarbejdes og arbejdsmænds vilkår omkring 1870". I *Historiske meddelelser om København*. Københavns kommune, 97-132.
- Willerslev, Richard 1979: *Sådan boede vi. Arbejderens boligforhold i København omkring 1880*.

Abstract

Mette Mortensen: Where's the women? – how to make women living in Peder Madsens Gang around 1870 visible. *Arbejderhistorie* 2-3/2006, p.1-19.

In the years 1873-76 the narrow, dark alleyway Peder Madsens Gang (in Copenhagen) was turned into the fashionable street of commerce Ny Østergade. This was the first redevelopment of the old medieval town. Over the next decades others followed and the traces of the poor slowly disappeared.

This article deals with two main questions. Firstly, how is it possible to tell the story of some of the women living in the street around 1870, knowing that they themselves have never created any known source material? Secondly, The other what impact did the construction of the alleyway as a mythological place of moral disorder contemporary con-

struction of the alleyway as a mythological place of moral disorder with pimps, sailors and prostitutes haved on the individuals living there?

The main source material used is police-records. From the 1860's onwards, a substantial surveillance of the poor took place and these records tell quite a bit about the individuals, the flats, the family relations etc.

The article is based on theory that is presented is women's history (herstory), new cultural history and family history – theories which all all of which emphasize how history from below can facilitate a history of individuals that can indeed challenge the mainstream History.

Mette Mortensen, Projektmedarbejder
Nationalmuseet mettemor@ruc.dk